

Marta Ratajczak

Uniwersytet Zielonogórski

ORCID: 0000-0002-5041-4944

Topos XIX-wiecznego Śląska w cyklu powieści historycznych Michaela Meinerta *Hochwald-Saga* (Saga Wysokiego Lasu)

Cykl powieści Michaela Meinerta¹ pt. *Hochwald-Saga* (Saga Wysokiego Lasu)² składa się obecnie z pięciu utworów opisujących losy trzech pokoleń rodziny Grüning zamieszkującej Wölfelsgrund (Międzygórze) w Kotlinie Kłodzkiej, poczynając od roku 1849 przez okres niemieckich wojen zjednoczeniowych z lat 1866 i 1870–1871 aż do I wojny światowej³. Ponieważ jednak akcja dwóch ostatnich tomów rozgrywa się w XX wieku, niniejsze studium poświęcone jest wyłącznie trzem pierwszym częściom cyklu pt. *Gescheiterte Flucht* (Nieudana ucieczka), *Der zerrissene Graf* (Zagubiony graf) oraz *Ehrlicher Schwindler* (Uczciwy szwindlarz). Autor sięga w nich

- 1 Michael Meinert – urodził się w 1979 roku w Datteln w Nadrenii-Westfalii, obecnie mieszka w Mülheim w Hesji, z zawodu jest bankowcem, a ponadto pisarzem, autorem pięciotomowego cyklu powieści historycznych pt. *Saga Wysokiego Lasu*. Akcja trzech pierwszych tomów rozgrywa się na XIX-wiecznym Śląsku. Tom pierwszy ukazał się w roku 2012, kolejne zaś w latach 2014, 2015, 2017 i 2019. Obecnie Meinert pracuje nad tomem szóstym.
- 2 Ze względów praktycznych w niniejszym artykule pojawią się odłąd polskie tłumaczenie tytułu cyklu powieści Meinerta.
- 3 Nie ukazał się polski przekład *Sagi Wysokiego Lasu*. Wszystkie cytaty z poszczególnych tomów zostały przetłumaczone przez autorkę niniejszego artykułu, natomiast ich oryginalne wersje zostały umieszczone w przypisach.

właśnie do historii XIX wieku, którą się pasjonuje. Inspirację czerpie też ze swojej chrześcijańskiej tożsamości.

Co ważne: Meinert zafascynował się Śląskiem nie z uwagi na przeszłość swojej rodziny; nie jest zatem związany z tym regionem pamięcią indywidualną czy pokoleniową, będącą dziedzictwem jego przodków. Z tego względu nie tworzy obrazów utraconej ojczyzny. Odrywa się od stereotypowego postrzegania Śląska jako przestrzeni pamięci (krytyczną cezurą tego okresu było zakończenie II wojny światowej). Kieruje się inną logiką: Śląsk staje się dla niego przestrzenią historyczną, atrakcyjną właśnie ze względu na jej przeszły charakter, a także fascynującym miejscem akcji powieści z wątkami historycznymi. W swoich dziełach Meinert ożywia historię regionu jako prowincji Królestwa Prus, a później Cesarstwa Niemieckiego, główny akcent kładąc jednak nie na wierne faktom, szczegółowe przedstawienie lokalnej historii, lecz na ukazanie obrazów przestrzeni, którym przypisuje dodatkowe znaczenia. Takie podejście współgra z ideą semantyzacji przestrzeni promowaną w latach 70. XX wieku przez Jurija Łotmana, jednego z prekursorów współczesnej geopoetyki [zob. Łotman 1984: 332, 347, 360]. W tym kontekście warto zauważyć, iż niezmiernie istotnym elementem kompozycji utworów Meinerta jest kreacja Śląska jako przestrzeni sacrum, w której zadawane są pytania natury egzystencjalnej oraz aksjologicznej. Miejsca stają się w jego rozumieniu uczłowieczoną przestrzenią o własnej, charakterystycznej tożsamości. Niejednokrotnie niczym w zwierciadle odbijają się w nich stany emocjonalne czy cechy bohaterów utworów. Poza tym to właśnie miejsca odgrywają istotną rolę w kształtowaniu postaw i wartości.

Celem niniejszego tekstu jest analiza poetyki wyżej wspomnianych powieści Meinerta ze szczególnym uwzględnieniem toposu Śląska, jego cech charakterystycznych oraz funkcji, które w nich pełni. Ponieważ to zagadnienie łączy się ściśle z poetyką miejsca, poświęcimy naszą uwagę również wybranym aspektom geopoetyki w rozumieniu proponowanym przez Elżbietę Rybicką, która tę orientację uważa za „metod[ę] interpretacyjną koncentrując[ą] się na geograficznych wymiarach tekstu literackiego” [Rybicka 2014: 91], zmierzającą „w stronę kompleksowego,

wieloaspektowego [...], jednak nie całościowego projektu analizowania i interpretowania interakcji (w tym też cyrkulacji) pomiędzy twórczością literacką i praktykami kulturowymi z nią związanymi a przestrzenią geograficzną” [Rybicka 2014: 91]. Jako narzędzie badawcze posłuży nam też metoda narratologiczna, której zasadniczym celem jest połączenie walorów treści oraz formy analizowanej powieści, tak by w możliwie kompleksowy sposób oddać pełnię przekazu eksplorowanych tekstów literackich.

1. Śląsk jako miejsce akcji

Pomysł osadzenia akcji powieści na Śląsku jest wspólnym mianownikiem różnych powieści – zarówno tych napisanych przez Meinerta, jak i przez wielu innych autorów polsko- i niemieckojęzycznych. Wystarczy tu wspomnieć choćby Gustawa Morcinka, autora m.in. *Czarnej Julki* (1959), Kornelię Dobkiewiczową i jej powieść *Pierścień księżniczki Gertrudy* (1975), Ludwika Świeżawskiego i powieść *Sadyba Robinsona* (1971), Andrzeja Sapkowskiego i jego *Bożych wojowników* (2004). Pośród licznych autorów niemieckojęzycznych wymienimy dla przykładu Ginę Mayer i jej *Die verlorenen Schuhe* (Utracone buty, wyd. niem. 2010), Gudrun Pausewang z utworem *Fern von der Rosinkawiese* (Z dała od Rodzynkowej Łąki, wyd. niem. 1989), Ulrike Draesner i jej powieść *Sieben Sprünge vom Rand der Welt* (Siedem skoków z krawędzi świata, wyd. niem. 2014) oraz wielu innych.

Autor Sagi Wysokiego Lasu spytany o powód, dla którego zdecydował się wybrać Śląsk na miejsce akcji swoich powieści, odpowiada w następujących słowach:

Właściwie stało się to raczej przez przypadek. Moim zdaniem ówczesne niemieckie tereny wschodnie są fascynujące, gdyż odczuwa się na nich tchnienie przeszłości. Mogę tam przywrócić do życia to, co dawno minęło. Konkretnie na Międzygórze i Wrocław natknąłem się, studiując mapy, ponieważ okoliczności hrabstwa kłodzkiego idealnie pasują do mojej akcji. Poza tym istnieje dużo historycznych obrazów obu miejsc, którymi

mogłem się kierować, zanim odbyłem wyjazdy badawcze⁴.
[Meinert: 2022]

Z powyższych słów jasno wynika, iż dla Meinerta decydujące były inne aspekty niż dla większości wspomnianych pisarzy. Przede wszystkim zwrócił on uwagę na zrządzenie losu oraz na cechę Śląska, która szczególnie go zafascynowała: miniony charakter tego regionu. Kolejnym impulsem do pisania stały się dla autora studia nad topografią terenu, nie zaś względy osobiste, emocjonalne. Stąd też Meinert w swoich powieściach nie stara się odtworzyć dawnego obrazu miejsc, które zapamiętał on sam bądź jego bliscy. Miejsca historyczne, realne stają się w jego tekstach plastyczne, w miarę potrzeby ulegają modyfikacjom, jeśli znajduje to swoje uzasadnienie w akcji (są zatem tworzywem, które w połączeniu z pierwiastkiem fikcyjnym buduje przestrzenie zespalające obie rzeczywistości: historyczną i fikcyjną).

Cennym źródłem ukierunkowanym na przybliżenie miejsc akcji w kontekście realiów XIX-wiecznego Śląska są zamieszczone na stronie internetowej autora, towarzyszące pierwszym czterem tomom sagi filmy-relacje z podróży badawczych Meinerta do Wrocławia oraz Kotliny Kłodzkiej. Materiały te stanowią dodatek do paratekstów [por. Genette 2001: 157–158], takich jak przedmowa, posłowie czy też przypisy, znajdujących się w poszczególnych tomach powieści. Uzupełniają treści sagi o pomocne w percepcji tekstu informacje i obrazy [Meinert 2022]. Meinert prowadzi w nich barwną narrację zogniskowaną wokół miejsc pojawiających się w poszczególnych utworach, uzasadniając swój wybór, jak również przybliżając tło historyczne powieści.

I tak w filmie towarzyszącym tomowi pierwszemu wskazuje widzowi leśną polanę w okolicach Międzygórz [Meinert 2022].

4 „Das ist eigentlich mehr durch einen Zufall passiert. Ich finde die ehemaligen deutschen Ostgebiete faszinierend, weil ihnen der Hauch des Vergangenen anhängt. Da kann ich längst Vergangenes wieder lebendig werden lassen. Konkret auf Wölfelsgrund und Breslau bin ich durch Kartenstudium gekommen, weil die Gegend der Grafschaft Glatz perfekt zu meiner Handlung passt. Außerdem gibt es von beiden Orten viele historische Bilder, an denen ich mich orientieren konnte, bevor ich Recherchereisen dorthin unternommen habe”.

Zastrzega przy tym, że usytuowane na niej ruiny starego zamku, będące tłem wielu kluczowych wydarzeń, w rzeczywistości są wytworem jego wyobraźni. Podobnie jest z leśniczówką zamieszkiwaną przez rodzinę nadleśniczego Alberta Grüninga, protagonisty pierwszej części sagi oraz nestora rodu, którego losy na przestrzeni kilku kolejnych pokoleń ukazane są w cyklu. W istocie Meinert, widząc współczesny, malowniczo położony dom, przenosi go w realia XIX-wieczne. Jest zauroczony także innym budynkiem powstałym dwa wieki wcześniej w Międzygórzu – to właśnie ten obiekt stanie się hotelem Pod Żółtym Dragonem. Sporo uwagi historycznej poświęca XIX-wiecznemu Wrocławowi, nawiązując przy tym do bieżących realiów. Autor wtajemnicza swojego widza w charakter miasta, odgrywającego podwójną rolę: stolicy jednej z 12 prowincji Prus oraz ważnego ośrodka, w którym ulokowany został Pałac Królewski. Na tle gmachu Muzeum Narodowego, siedziby ówczesnego Zarządu Prowincji Śląskiej, snuje opowieść o jego historii. Zaznacza przy tym, iż adaptując ów budynek do potrzeb swojej powieści, określił go jako „Ministerstwo”, by ułatwić percepcję dzieła współczesnemu czytelnikowi. W tym kontekście warto również zwrócić uwagę na liryzm w warstwie leksykalnej wypowiedzi autora, dostrzegalny np. w następujących fragmentach: „Cisza, spokój samotność lasu, tu szumią drzewa, tu ćwierkają ptaki, tu pachnie drewnem i żywicą. To jest Wysoki Las”⁵ [Meinert 2022]; i dalej: „Symfonia Wysokiego Lasu, żywiczne leśne powietrze, woda smakuje czystością”⁶ [Meinert 2022].

Reportaż z podróży badawczej do tomu drugiego poświęcony jest m.in. historii siedziby żandarmerii wojskowej we Wrocławiu [Meinert 2022]. Meinert wyjaśnia bowiem, iż w latach 1808–1918 znajdowały się w mieście koszary 1 Śląskiego Pułku Kirasjerów Gwardii „Wielki Elektor”, nazwanego tak na cześć Fryderyka Wilhelma I, który w latach 1640–1688 był Elektorem Brandenburgii. Kolejny film, towarzyszący tomowi trzeciemu, poświęcony został

- 5 „Die Stille, die Ruhe, die Einsamkeit des Waldes, hier rauschen die Bäume, hier zwitschern die Vögel, hier duftet es nach Holz und Harz. Das ist der Hochwald”.
- 6 „Die Symphonie des Hochwaldes, die harzige Luft des Waldes, Das Wasser schmeckt nach Reinheit”.

ponownie Wrocławowi: autor opowiada historię powstania Uniwersytetu Wrocławskiego, zwanego ongiś Schlesische Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau, po czym przechadza się po miejscach, w których rozgrywać się będzie akcja jego powieści – ulicą Grodzką, mostem Uniwersyteckim. Prezentuje też pałac Schaffgotschów przy ulicy Kościuszki, będący pierwowzorem willi zamożnych i utytułowanych Schwentinów, rezydujących wówczas przy ulicy Tauentzienstraße, z którymi splecione są losy tytułowej postaci tomu trzeciego sagi, Ferdinanda Grüninga, późniejszego hrabiego von Wedell. Następnie przechodzi do bastionu Ceglarskiego, Wzgórza Polskiego nad Odrą z widokiem na Ostrów Tumski, wieży kościoła św. Elżbiety, prezentuje też rynek, Dwór Polski, następnie swoją uwagę poświęca budynkowi Sądu Rejonowego dla Wrocławia oraz Piwnicy Świdnickiej⁷. Materiał ten stanowi cenne źródło informacji dla czytelników zainteresowanych wiedzą historyczną, jak również dla tych, którzy dotąd nie byli na Śląsku – m.in. bowiem pomaga im niejako „oswoić” wspomniany region.

2. Rola przestrzeni

Zagadnieniem o kluczowym znaczeniu dla niniejszego artykułu jest rola przestrzeni w Sadze Wysokiego Lasu. Z uwagi na gatunek ukazywana w powieściach przestrzeń łączy w sobie dwa pierwiastki: historyczny i fikcyjny. Powiązanie tekstów z rzeczywistością pozaliteracką (ta zależność występuje także w wyżej wspomnianych filmach relacjonujących podróże badawcze) podkreślają dobitnie przedmowy do poszczególnych tomów. W pierwszej z nich autor przybiera pozę gospodarza witającego czytelników w Międzygórzu oraz Nadleśnictwie Śnieżnik. Prowadzi przy tym wartką narrację, zwracając się do nich bezpośrednio z pytaniami, na które następnie odpowiada. Styl werbalny nadaje wypowiedzi dynamikę, sformułowania są klarowne i precyzyjne, a przy tym obrazowe, co świadczy o wprawności mówcy. Dowodzić tego może poniższy fragment:

7 Najstarsza wrocławska piwiarnia, a zarazem najstarsza restauracja w Polsce; jej powstanie datuje się na rok 1273. Gośćmi tego lokalu byli m.in. Fryderyk Chopin, Johann Wolfgang von Goethe, Fryderyk I, Otto von Bismarck, gen. Helmuth von Moltke.

Jednak po kolei: Wölfelsgrund jest wsią liczącą ok. 700 mieszkańców i położoną w Polsce; miejscowość otrzymała dzwiczną nazwę Międzygórze. Leży w hrabstwie kłodzkim, zwanym też Kotliną Kłodzką, ponieważ ten obszar w Sudetach jest otoczony wysokimi górami. Kotlina Kłodzka należy do Śląska, który od podbicia go przez Fryderyka Wielkiego w połowie XVIII wieku aż po II wojnę światową jako prowincja pruska był częścią Niemiec. Prawie dokładnie w samym środku Śląska położona jest stolica prowincji Breslau (dziś po polsku Wrocław), a ok. 100 km na południe stamtąd Międzygórze. Sudety tworzyły granicę z Austro-Węgrami (dziś Czechy). Międzygórze leży u podnóża Masywu Śnieżnika (1425 m n.p.m.), a obszar leśny, który od wsi kieruje się ku górze, zwany jest Wysokim Lasem lub też Nadleśnictwem Śnieżnik. Od Śnieżnika spływa w dół Wilczka, przemierza Międzygórze i zaraz za miejscowością tworzy słynny Wodospad Wilczki. Jednakże ruinę starego zamku znajdującą się nad samą Wilczką, podobnie jak zaporę usytuowaną powyżej wsi, zawdzięczają Państwo mojej fantazji jako autora. A co działo się w latach 1849–1850 na Śląsku? Szczerze mówiąc, niewiele [...]. Mimo to chciałbym Państwa porwać do lat 1849–1850⁸. [Meinert 2012: 5]

- 8 „Doch der Reihe nach: Wölfelsgrund ist ein Dorf mit heute ca. 700 Einwohnern in Polen, das den klangvollen Namen Międzygórze erhalten hat. Es liegt in der Grafschaft Glatz, auch Glatzer Kessel genannt, das dieses Gebiet in den Sudeten von hohen Gebirgen umgeben ist. Der Glatzer Kessel gehört zu Schlesien, das seit seiner Eroberung durch Friedrich den Großen in der Mitte des 18. Jahrhunderts bis zum Zweiten Weltkrieg als preußische Provinz ein Teil Deutschlands war. Ziemlich genau in der Mitte Schlesiens liegt die Provinzhauptstadt Breslau (heute polnisch Wrocław) und rund 100 km südlich davon Wölfelsgrund. Die Sudeten bildeten die Grenze zu Österreich-Ungarn (heute Tschechien). Wölfelsgrund liegt am Fuß des Glatzer Schneegebirges (1.425 m ü.NN), und das Waldgebiet, das vom Dorf zum Gebirge hochsteigt, ist der Hochwald oder der Schneeberger Frost. Vom Glatzer Schneeberg kommt die Wölfel herunter, durchquert Wölfelsgrund und bildet kurz hinter dem Dorf den bekannten Wölfelsfall. Die Ruine der Altenburg, die direkt an der Wölfel liegt, verdanken Sie allerdings ebenso wie den oberhalb des Dorfes liegenden Staudamm meiner Fantasie als Autor. Und was war 1849/1850 in Schlesien los? Zugegebenermaßen nicht viel. [...] Trotzdem möchte ich Sie in die Jahre 1849/1850 entführen.“

Słowo wstępne do tomu drugiego obfituje w kolejne istotne informacje dotyczące postaci utworu, takich jak generał Louis von Mutius. Wyjaśnione są tu też charakterystyczne dla tamtej epoki rodzaje broni, jednostki miar i wag (mila, łokieć itd.), jak również problem skromnego żołdu podoficerów w armii pruskiej, co będzie miało istotne znaczenie dla zrozumienia motywów działania głównej postaci powieści: hrabiego Ludwiga von Schleinitz. Ponadto widnieje tu tabela ze stopniami wojskowymi obowiązującymi w tamtym czasie, poruszana jest też kwestia jednolitej waluty oraz weksli używanych w Cesarstwie Niemieckim. Jako źródło tychże informacji autor podaje Centrum Historii Wojskowości i Nauk Społecznych Bundeswehry w Poczdamie [Meinert 2014: 8]. W przedmowie do tomu trzeciego powraca temat Międzygórze. Meinert uzupełnia tu historyczny obraz miejscowości, podkreślając, iż w XIX wieku był to kurort o urokliwej zabudowie: tamtejsze wille wzniesiono w stylu szwarcwaldzkim. Również posłowia dostarczają cennych informacji historycznych. W tym kontekście na szczególną uwagę zasługuje to, które towarzyszy tomowi trzeciemu:

Pierwszy tramwaj konny wyruszył we Wrocławiu w trasę 10 lipca 1877 roku. Nie uwierz! Państwo: specjalnie przesunąłem akcję powieści książki z pierwotnie planowanego roku 1876 na 1877, ażeby dać Albertowi Grüningowi możliwość przejechania się w dniu 11 lipca 1877 roku tramwajem konnym. [...] A cesarz? Jego wizyta w Breslau z okazji Dnia Sedanu w roku 1877 nie widnieje w przekazach. Oczywiście podobnie jest z jego wystąpieniem na procesie sądowym [przeciw Ferdinandowi Grüningowi, głównej postaci tomu – M.R.]. Ale istnieją przesłanki, że Wilhelm I od czasu do czasu ingerował w procesy, mimo że zgodnie z Bismarckowską Konstytucją Rzeszy Niemieckiej z roku 1871 takie prawo zasadniczo mu nie przysługiwało⁹. [Meinert 2015: 628]

9 „Die erste Pferdebahn in Breslau fuhr am 10. Juli 1877. Sie werden es kaum glauben: Ich habe extra die Handlung des Buches vom ursprünglich geplanten Jahr 1876 auf 1877 verschoben, um Albert Grüning die Möglichkeit zu geben, am 11. Juli 1877 mit der Pferdebahn zu fahren. [...] Und der Kaiser? Sein Besuch in Breslau zum Sedantag 1877 ist nicht überliefert. Und sein Auftreten in dem Prozess

Powyższy fragment jest typowy dla stylu Meinerta – łączy solidną dawkę wiedzy z zakresu topografii i historii regionu z bezpretensjonalnym stylem narracji. Stanowi więc próbkę warsztatu pisarskiego autora powieści historycznej.

Przejdźmy do tekstów Sagi Wysokiego Lasu, utworów fikcyjnych, inspirowanych wyżej wspomnianymi faktami historycznymi. Śląsk u Meinerta jawi się jako przestrzeń kontrastów – po pierwsze na płaszczyźnie topografii regionu, po drugie zaś w obszarze aksjologii. Pierwsza opozycja dostrzegalna jest gołym okiem: Wysoki Las kontra wielkie miasto, stolica prowincji¹⁰. Breslau ukazany jest w utworze jako ważne centrum życia regionu w rozmaitych aspektach – jako siedziba najważniejszych urzędów i instytucji. Tu decyduje się nierzadko o losie protagonistów, m.in. w Ministerstwie Rolnictwa, Domen i Lasów (Ministerium für Landwirtschaft, Domänen und Forsten), w sądzie okręgowym, w koszarach I Śląskiego Pułku Kirasjerów Gwardii „Wielki Elektor”. Tu mieszczą się zarówno gimnazja, jak i uniwersytet (Schlesische Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau), placówki, do których uczęszcza syn Alberta Grüninga – Ferdinand. Tu toczy się życie towarzyskie tzw. wyższych sfer. Dla przykładu poniższy fragment opisujący przejazd sióstr Heleny i Stefanii von Hohenau ulicami miasta z perspektywy podążającego za nimi ich kuzyna, Christiana von Güssowa:

Podążyły ulicą Tauentziena na wschód, a potem skręciły w lewo w kierunku Fosy Miejskiej, wzdłuż której jechały aż do samej Odry. Przy siedzibie Rządu Królewskiego droga prowadziła dalej w lewo, a potem do bastionu Ceglarskiego. Tam pojazd się zatrzymał. [...] Co takiego obie dziewczyny miały zamiar robić w tym miejscu? Ludzie rzadko przyjeżdżali na to dawne wzgórze forteczne, chociaż nie mógł tego zrozumieć, bo rozpościerał

selbstverständlich auch nicht. Es gibt aber Hinweise darauf, dass Wilhelm I. sich hin und wieder in laufende Prozesse eingemischt hat, obwohl ihm das nach der Bismarckschen Reichsverfassung von 1871 grundsätzlich nicht zustand”.

- 10 Niemieckojęzycznym określeniem stolicy Dolnego Śląska autorka niniejszego opracowania posługuje się w kontekście jego XIX-wiecznej historii, m.in. dla podkreślenia perspektywy postrzegania miasta przez niemieckojęzyczne postaci utworów Meinerta. Wersja polskojęzyczna towarzyszy natomiast kontekstom związanym z czasami po II wojnie światowej.

się stąd fantastyczny widok na Odrę, aż po Wyspę Piaskową i Ostrów Tumski¹¹. [Meinert 2015: 315]

Las stanowi natomiast strefę ciszy i samotności, a swoim pięknem pociąga zarówno mieszkańców, jak i przyjezdnych, do których początkowo należy Rahel, przyszła żona Alberta Grüninga i matka Ferdinanda. Podczas pierwszego pobytu w Międzygórzu towarzyszy niepełnosprawnej ruchowo matce, która przyjechała tu na kurację. Poniżej wrażenia protagonistki z jednej z pierwszych wędrówek po Wysokim Lesie:

Rahel przystanąła i spojrziała w górę na szczyty drzew, które przyodziewały się w świeżą zieleń. Głęboko wdychała aromatyczne leśne powietrze. Kochała ten żywiczny zapach, który był tak różny od zadymionego miejskiego powietrza. Ależ ona tęskniła za lasem! W Breslau gruchały tylko niezdarne gołębie. Od czasu do czasu zakrakała przypadkiem jakaś wrona, ale teraz rozbrzmiewały w jej uszach setki ptasich głosów, których nie potrafiła rozróżnić¹². [Meinert 2012: 279]

Fragment opisuje doznania sensualne bohaterki. Rahel chłonie las wszystkimi zmysłami, podobnie jak jej syn Ferdinand, który po dłuższej przerwie powraca w rodzinne strony:

Po latach spędzonych w Breslau chłonał zapachy i odgłosy Wysokiego Lasu jak ktoś, kto umierał z pragnienia. Wilczka

11 „Sie folgten der Tauentzienstraße nach Osten, und bogen dann nach links zum Stadtgraben ab, dem sie bis zur Oder folgten. Am Gebäude der königlichen Regierung ging es wieder nach links und dann hinauf zur Ziegelbastion. Dort hielt der Wagen an. [...] Was wollten die beiden Mädchen bloß an diesem Ort? Zu diesem ehemaligen Festungshügel kam selten ein Mensch, obwohl er das nicht verstehen konnte, denn von hier hatte man einen fantastischen Blick über die Oder zum Sand und zur Dominsel hinüber”.

12 „Rahel blieb stehen und sah zu den Wipfeln der Bäume empor, die sich in frisches Grün kleideten. Tief atmete sie die würzige Waldluft ein. Sie liebte den harzigen Geruch, der so anders war als die verqualmte Stadluft. Wie hatte sie den Wald vermisst! In Breslau gurrten nur die plumpem Tauben auf den Dächern, ab und zu krächzte vielleicht einmal die Krähe, nun aber klangen wieder hunderte von Vogelstimmen, die sie gar nicht auseinanderhalten konnte, an ihr Ohr”.

z hukiem płynęła w kierunku doliny, ale zagłuszały ją radosne odgłosy ptaków. Witały wiosnę koncertem, dla którego szepty Wysokiego Lasu i huk Wilczki tworzyły nastrojowe tło muzyczne. Powietrze smakowało wolnością – już nie końskimi odchodami i dymem z kominów. Jedynym, czego mu brakowało, była Lena¹³. [Meinert 2015: 622]

W obu przytoczonych fragmentach uwagę zwracają przede wszystkim takie elementy, jak liryzm w warstwie leksykalnej, liczne odwołania do poszczególnych zmysłów, które uczestniczą w percepcji tej przestrzeni, oraz metaforyzacja stylu i języka. Stają się one narzędziem do budowania nastroju panującego w Wysokim Lesie, którego piękno ukazane jest na zasadzie kontrastu ze stolicą prowincji. Do cech charakterystycznych tego krajobrazu bez wątpienia można zaliczyć jego kresowy charakter, który zapewnia cyrkulację ludności: w niewielkiej przygranicznej miejscowości pojawiają się bowiem zarówno goście-kuracjusze z Breslau, jak i wojskowi, przemysłowcy, zdrajcy ojczyzny oraz osoby, które urastają do rangi bohaterów. W pejzażu tym dominującą rolę odgrywa tytułowy las z przepływającą przez niego rzeką Wilczką i charakterystycznym wodospadem. Za Gertrudą Skotnicką można by więc stwierdzić, iż ewokują one trwanie w przestrzeni, a co więcej: „potwierdzają prawa naturalnego ładu i porządku świata” [Skotnicka 2000: 19].

Las w sadze Meinerta jawi się jako przestrzeń będąca z jednej strony domem dla kochających go ludzi, zżytych ze środowiskiem naturalnym, w którym znajdują harmonię i spokój oraz odzyskują siły po walce z przeciwnościami losu. To jest ich miejsce na ziemi, gdzie połączeni z naturą kontemplują piękno przyrody i zaznają szczęścia. Z drugiej zaś strony przestrzeń ta ukazuje również swoje niebezpieczne oblicze: staje się areną walki dobra ze złem,

13 „Nach den Jahren in Breslau sog er die Gerüche und Klänge des Hochwaldes in sich auf wie ein Verdurstender. Tosend rauschte die Wölfler zu Tal, aber das Jubilieren der Vögel übertönte sie noch. Sie begrüßten den Frühling mit einem Konzert, für das das Raunen des Hochwaldes und das Donnern der Wölfler einen stimmungsvollen Klangteppich bildeten. Die Luft schmeckte nach Freiheit – und nicht mehr nach Pferdemit und Schornsteinqualm. Das Einzige, was ihm noch fehlte, war Lena”.

manifestowania się postaw zorientowanych na dążenie do życia w harmonii z przyrodą i ludźmi oraz ich przeciwieństwa: egoistycznej żądzy władzy i pieniędzy oraz pychy połączonej z pogardą dla drugiego człowieka. Przykładem może być ostateczne starcie Alberta Grüninga z jego antagonistami planującymi zabójstwo nadleśniczego w Wilczce, a następnie upozorowanie jego samobójstwa. Antagoniści giną w rwącym nurcie potoku, który podczas powodzi wystąpił z brzegów i przerwał tamy – natura okazuje się więc sprzymierzeńcem protagonisty.

Przyroda jako przestrzeń walki dobra ze złem wskazuje jednoznacznie na kolejny walor Sagi Wysokiego Lasu, a mianowicie na zawarty w cyklu system aksjologii, który obejmuje zarówno normy moralne, jak i poglądy dotyczące natury świata i człowieka oraz sensu jego istnienia. Owe poglądy wyrażone są z jednej strony poprzez relację człowieka z przyrodą, z drugiej zaś poprzez wspomniany wyżej kontrast pomiędzy przestrzenią Wysokiego Lasu a stolicą prowincji Breslau. W tym kontekście istotnym elementem konstrukcji świata przedstawionego w utworach Meinerta jest związek przestrzeni ze sposobem postrzegania rzeczywistości przez bohaterów. Obu przestrzeniom przypisane są konkretne wartości. Breslau jest miejscem, w którym zasadniczą rolę odgrywają konwencje, a ich przestrzeganie jest niezbędne do osiągnięcia jakiegokolwiek celu. Jasno zarysowane są tu grupy społeczne: z jednej strony jest arystokracja, stanowiąca hermetyczną warstwę, z drugiej zaś zwyczajni obywatele, którzy nie mają dostępu do świata tych pierwszych. Wszelkie próby złamania konwencji są surowo karane – najpierw ostracyzmem środowiskowym. Widać to np., kiedy wuj hrabianek von Hohenau, Julian von Mutius, w następujących słowach komentuje starania miejscowego biznesmena o uzyskanie tytułu szlacheckiego:

Ten Ruffer właśnie otrzymał tytuł szlachecki. To jest bezczelność, stawiać te – te żalosne osobniki na równi z nami, którzy od stuleci należymy do szlachty, tylko dlatego, że mieli szczęście dojsć do jakichś pieniędzy!¹⁴ [Meinert 2015: 35]

14 „Dieser Ruffer wurde soeben geadelt. Es ist eine Unart, diese – diese unmöglichen Subjekte uns, die wir seit Jahrhunderten dem Adel angehören, gleichzustellen, nur weil sie das Glück hatten, zu etwas Geld zu kommen!“

Gdyby próbie zaskarżenia sobie przychylności elit towarzyszyło zatajenie prawdy o swoim pochodzeniu i podszycie się pod cudzą tożsamość, jak w przypadku Ferdiego Grüninga, to takie działanie zostałoby uznane za przestępstwo, a jego sprawca byłby pociągnięty do odpowiedzialności karnej przez sąd.

Obie wspomniane przestrzenie oddziałują na siebie intensywnie, pozostając we wzajemnej dysharmonii, co więcej: silnie wpływają również na postaci utworu (przypomnijmy, że bohaterowie każdorazowo traktują las jako swoje naturalne środowisko, swoje miejsce na ziemi). Ta uczłowieczona przestrzeń staje się w utworach Meinerta narzędziem, za pomocą którego autor obnaża prawdziwe motywy działania postaci, a przy tym w znacznym stopniu je definiuje. Co więcej, odgrywa ona znaczącą rolę w kształtowaniu postaw i osobowości człowieka, m.in. zwiększając jego wrażliwość moralną oraz ułatwiając mu odkrywanie wartości i ich doświadczanie [por. Wójcicka 2000: 287]. Tę zależność obrazuje poniższy fragment tomu drugiego sagi:

Lisa zamknęła oczy i całkowicie oddała się dźwiękom Wysockiego Lasu. Nad nią, w gałęziach, podskakiwał rudzik i ćwierkaniem wyśpiewywał swoją pieśń. Gdzieś zastukał dzięcioł, a wysoko w balsamicznym powietrzu kania wydawała przesywający krzyk. Ponadto Wilczka z żywym pluskaniem spływała do doliny.

Znała wszystkie te dźwięki i kochała je, bo należały do jej lasu, do jej ojczyzny. [...] Wzięła głęboki oddech i po raz kolejny pozwoliła, aby te wszystkie cudowne obrazy Bożego stworzenia oddziaływały na nią. Ten, kto to wszystko stworzył, znałby też sposób na rozwiązanie jej kłopotów¹⁵. [Meinert 2014: 42]

- 15 „Lisa schloss die Augen und gab sich ganz den Geräuschen des Hochwaldes hin. Über ihr im Geäst hüpfte ein Rotkehlchen umher und ließ sein trällernes Lied erklingen. Irgendwo hämmerte ein Specht, und hoch oben in den lauen Lüften stieß ein Milan seinen durchdringenden Schrei aus. Dazu sprang die Wölfel mit munterem Geplätscher zu Tal. Sie kannte alle diese Geräusche und liebte sie, weil sie zu ihrem Wald, zu ihrer Heimat gehörten. [...] Sie atmete tief durch und ließ wieder einmal alle diese wunderbaren Eindrücke von Gottes Schöpfung auf sich wirken. Derjenige, der

Wobec powyższego można zatem wysnuć wniosek, iż w Sadze Wysokiego Lasu miejsce definiuje człowieka, a przestrzeń jest nośnikiem konkretnych wartości, mimo iż te atrybuty kojarzone są raczej z innym gatunkiem tekstów, a mianowicie z powieścią fantastyczną.

Przytoczony fragment utworu sygnalizuje ponadto kolejny klucz interpretacyjny do powieści Meinerta: Śląsk jawi się bowiem w jego dziełach jako przestrzeń refleksji metafizycznej. Posłużmy się tu definicją proponowaną przez księdza Janusza Tarnowskiego, który wprowadza pojęcia *sacrum I* i *sacrum II* dla odróżnienia dwóch form przejawiania się tejże sfery:

Pierwsze z nich wyraża się wycuciem jakiejś nieokreślonej sfery nadziemskiej, ponadczasowej i ponadprzestrzennej; drugie natomiast jest bardziej konkretne: dostrzega poza światem nas otaczającym Istotę Wyższą, z którą możemy nawiązać łączność. Krócej mówiąc: *sacrum I* stanowi odkrycie czegoś, *sacrum II* zaś **kogoś** i możemy je określić jako *sanctum*. [Papużyńska, Leszczyński, red. 1998: 20]

Odnosząc tę definicję do realiów Sagi Wysokiego Lasu, możemy uznać, iż interesujący nas region ukazany jest w cyklu jako przestrzeń w obu wymiarach *sacrum*. Mamy tu więc do czynienia z *sacrum I*, naturalnym, dyskretnie wpisanym w obraz świata przedstawionego oraz świadomość głównych postaci poprzez skojarzenia z takimi pojęciami, jak dom, ojczyzna czy też natura. Wysoki Las jako przestrzeń *sacrum* realizuje swoim istnieniem niezmienną prawdę o stworzeniu. Przypomnijmy, że dochodzi w nim do serii przestępstw, z zabójstwem jednego z leśniczych włącznie, jednak tego typu zdarzenia odbijają się szerokim echem w tymże środowisku, stają się pogwałceniem jego naturalnego rytmu życia i budzą zdecydowany sprzeciw tych, którzy odnaleźli na tym terenie swoje miejsce na ziemi. W opisanej przestrzeni odkrywamy również liczne wątki i odniesienia do sfery *sanctum*, czyli *sacrum II*. Wybrzmiewają

das alles geschaffen hatte, würde auch einen Ausweg aus ihren Schwierigkeiten kennen”.

one wielokrotnie w postawach głównych postaci wszystkich trzech tomów powieści – mowa tu o Albercie i Rahel Grüningach, Lisie i Ludwigu von Schleinitz, Helenie i Ferdinandzie Grüning von Wedell. Religijność staje się nieodłącznym elementem ich osobowości – bez niej nie można zrozumieć motywów ich działania oraz sposobu, w jaki postrzegają otaczającą ich rzeczywistość. Religijność postaci żeńskich jest konsekwentna i niezachwiana, niezależnie od okoliczności zewnętrznych. Religijność postaci męskich jest natomiast ukazana jako proces, który następuje pod wpływem rozmaitych kluczowych zdarzeń. Bohaterowie wyrażają ją, m.in. czytając Biblię oraz przekładając jej treści na własną historię życia. Jednym z najciekawszych przykładów jest w tym kontekście historia patriarchy Abrahama i jego żony Sary z 12 rozdziału Księgi Rodzaju. Kobieta na polecenie męża obawiającego się o swoje życie przedstawiła się Egipcjanom jako jego siostra, po czym została żoną faraona, a po ujawnieniu prawdziwej relacji z Abrahamem została mu oddana. Kłamstwo, rzekomo w dobrej intencji, okazało się zbyteczne i szkodliwe. Lektura tejże przypowieści biblijnej dała protagoniście tomu trzeciego sagi, Ferdiemu Grüningowi, przebywającemu w areszcie śledczym w Breslau z powodu oskarżenia o oszustwa i zabójstwo baronówny Stefanii von Hohenau, cenną lekcję moralności:

Falszywa tożsamość, kłamstwo, oszustwo. A więc również Abraham dopuścił się tego czynu [...]. Kłamstwo w dobrej wierze. Abraham nie miał nic złego na myśli [...]. Z tym się Abraham pewnie nie liczył – że Egipcjanie postępowali tak moralnie i nie tknęliby jego żony. Jego kłamstwo było więc całkowicie zbyteczne, co więcej: pogorszyło wszystko¹⁶. [Meinert 2015: 482–483]

16 „Falsche Identität, eine Lüge, Betrug. Also auch Abraham hatte sich dieser Tat schon schuldig gemacht [...] Eine Lüge aus gutem Motiv. Abraham hatte nichts Böses vorgehabt [...] Damit hatte Abraham wohl nicht gerechnet – dass die Ägypter so moralisch waren und seine Frau nicht angetastet hätten. Seine Lüge wäre also gar nicht nötig gewesen, hatte im Gegenteil alles schlimmer gemacht”.

Nie jest to lekcja moralności świeckiej – z tekstu jednoznacznie wybrzmiewa przesłanie wskazujące na postać Stwórcy, o którym pisał też ksiądz Tarnowski, kreśląc ramy definicyjne sanctum: „Również Abraham musiał się nauczyć, że Bóg ma Swoje własne drogi i nigdy nie pobłogosławi kłamstwu i oszustwu”¹⁷ [Meinert 2015: 515]. W związku z powyższym można uznać, iż saga Meinerta jest nie tylko serią powieści historycznych, lecz także, w nie mniejszym stopniu, przykładem beletrystyki religijnej, której akcja usytuowana jest na XIX-wiecznym Śląsku. Wątki teocentryczne wplecione są miejscami w tkankę utworu w sposób subtelny i umiejętny, w innych zaś fragmentach noszą znamiona zelotyzmu religijnego. Mimo to cykl ten stanowi cenną pozycję, która ukazuje śląskie krajobrazy barwnie i wielopłaszczyznowo, odkrywając przy tym ich nowy potencjał symboliczny.

• • •

Analiza poetyki Sagi Wysokiego Lasu Meinerta, w której szczególną uwagę poświęcono toposowi Śląska, jego cechom charakterystycznym i funkcjom, które pełni w utworach, wykazała, iż autor wykreował Śląsk jako przestrzeń historyczną o potencjale symbolicznym, która skłania do refleksji egzystencjalnej, aksjologicznej oraz teologicznej. Miejsca akcji mają tu charakterystyczną tożsamość i ukazane są jako uczłowieczona przestrzeń, która obrazuje stany emocjonalne postaci i cechy ich charakteru oraz odgrywa istotną rolę w kształtowaniu postaw i wartości. Na szczególną uwagę zasługuje również warstwa liryczna utworów, w której natura Wysokiego Lasu ukazana została w sposób sensualny i emocjonalny, a metaforyzacja stylu i języka stanowi istotny walor estetyczny cyklu.

17 „Auch Abraham hatte lernen müssen, dass Gott Seine eigenen Wege hat und zu Lug und Trug niemals Seinen Segen gibt”.

Bibliografia

- Genette Gérard (1998), *Die Erzählung*, przeł. A. Knop, Wilhelm Fink, Monachium.
- Genette Gérard (2001), *Paratexte. Das Buch vom Beiwerk des Buches*, przeł. D. Hornig, Suhrkamp, Berlin.
- Jasińska-Wojtkowska Maria, Dybciak Krzysztof, red. (1993), *Proza polska w kręgu religijnych inspiracji*, KUL, Lublin.
- Lotman Jurij (1984), *Struktura tekstu artystycznego*, przeł. Anna Tanalska, PIW, Warszawa.
- Meinert Michael (2012), *Gescheiterte Flucht*, BOAS, Burbach.
- Meinert Michael (2014), *Der zerrissene Graf*, BOAS, Burbach.
- Meinert Michael (2015), *Ehrlicher Schwindler*, BOAS, Burbach.
- Meinert Michael (2018), *Interview mit Michael Meinert*, rozm. przepr. Nicole Katharina Timm, <https://tinyurl.com/bddknht8> [dostęp: 25 maja 2022].
- Meinert Michael (2022), *Herzlich willkommen*, <http://www.michael-meinert.eu/> [dostęp: 9 maja 2022].
- Papuzińska Joanna, Leszczyński Grzegorz, red. (1998), *Dzieciństwo i sacrum. Studia i szkice literackie*, Stowarzyszenie Przyjaciół Książki dla Młodych – Polska Sekcja IBBY, Warszawa.
- Papuzińska Joanna, Leszczyński Grzegorz, red. (2000), *Dzieciństwo i sacrum 2. Studia i szkice literackie*, Stowarzyszenie Przyjaciół Książki dla Młodych – Polska Sekcja IBBY, Warszawa.
- Rybicka Elżbieta (2014), *Geopoetyka. Związki literatury i środowiska*, Universitas, Kraków.
- Skotnicka Gertruda (2000), O „Lecie leśnych ludzi” Marii Rodziewiczówny, w: *Dzieciństwo i sacrum 2. Studia i szkice literackie*, red. Joanna Papuzińska, Grzegorz Leszczyński, Stowarzyszenie Przyjaciół Książki dla Młodych – Polska Sekcja IBBY, Warszawa, s. 13–30.
- Tarnowski Janusz (1998), *Spotkanie dziecka ze światem sacrum*, w: *Dzieciństwo i sacrum. Studia i szkice literackie*, red. Joanna Papuzińska, Grzegorz Leszczyński, Stowarzyszenie Przyjaciół Książki dla Młodych – Polska Sekcja IBBY, Warszawa, s. 17–24.
- Wójcicka Edyta (2020), *Przestrzeń literacka jako nośnik wartości w perspektywie edukacyjnej na przykładzie powieści J.R.R. Tolkiena „Hobbit, czyli tam i z powrotem”*, „Studia Edukacyjne”, nr 59, s. 285–310, <https://doi.org/10.14746/se.2020.59.18>.

Marta Ratajczak

The Topos of the 19th-Century Silesia in a Michael Meinert's Series of Historical Novels *Hochwald-Saga*

The article is devoted to the first three volumes of Michael Meinert's *Hochwald-Saga* (*The High Forest Saga*) series, whose action takes place in Silesia in the 19th century; these are: *Gescheiterte Flucht* (*Failed Escape*), *Der zerrissene Graf* (*Lost count*) and *Ehrlicher Schwindler* (*Honest swindler*). In these works, the author breaks away from the stereotypical perception of Silesia as a space of memory, the critical turning point of which was the end of World War II. He does not create images of a "lost homeland" – Silesia becomes an attractive historical space for him precisely because of its past character, and is a fascinating setting for novels with historical plots. At the same time, he revives the history of Silesia as a province of the Kingdom of Prussia and later of the German Empire. He also creates images of space, assigning them additional meanings, which is in line with the idea of space semantisation promoted by Yuri Lotman. An extremely important element in the composition of Meinert's works is the creation of Silesia as a sacred space in which existential, axiological and theological questions are asked. In his understanding, places become a humanised space which has its own characteristic identity and often depicts the emotional states or character traits of the novel's figures; moreover, it plays an important role in shaping their attitudes and values. The purpose of this text is to analyse the poetics of Meinert's above-mentioned novels with particular emphasis on the topos of Silesia, its characteristics, and the role and functions it plays in them. As it is closely related to the poetics of place, attention is also paid to selected aspects of geopoetics in the sense proposed by Elżbieta Rybicka.

Keywords: Silesia as a historical space with symbolic potential; portrait of Silesia as a sacred space; places as humanised space.

Marta Ratajczak – pracownik naukowo-dydaktyczny Instytutu Filologii Germańskiej Uniwersytetu Zielonogórskiego. W 2009 roku obroniła pracę doktorską *Facetten von Autorschaft. Hans-Christian Kirsch zwischen Phantastik und Biographik* na Uniwersytecie Justusa Liebiga w Gießen. Główne dziedziny jej badań to: niemiecka literatura współczesna ze szczególnym uwzględnieniem literatury dziecięcej i młodzieżowej, teksty

(auto)biograficzne, literatura fantastyczna, pamięć i tożsamość, topos Śląska w literaturze polsko- i niemieckojęzycznej. Najnowsze publikacje poświęciła twórczości m.in. Ericha Kästnera, Michaela Ende, Sabriny Janesch, Ulrike Draesner, Charlotty Kerner, Gudrun Pausewang, Gustawa Morcinka i Ludwika Świeżawskiego.